

KASPER OLSEN: DET SIDSTE ORD.

Bemærkninger om død og historier.

I en dobbelt forstand kan døden siges at være uomgængelig, og i en dobbelt forstand fremstår det som et uomgængeligt problem for vor livsglade civilisation, idag tilsyneladende mere end nogensinde. Døden er på den ene side uomgængelig i betydningen uundgåelig, - den sag arbejdes der energisk på, af medicinen og en efterhånden allestedsnærværende bevægelse til fordel for folkesundheden. Men på den anden side kan døden siges at være uomgængelig som en person kan være uomgængelig (og at døden personificeres er øjensynligt den naturligste sag i verden). Denne personificerede Død, som man tvinges til at stå i et personligt forhold til, optræder som et vanskeligt og ubehageligt bekendtskab: skræmmende, utilregnelig, uimodtagelig for fornuft og gode argumenter. I de seneste år har adskillelige røster imidlertid rejst sig for at forbedre dette misforhold og etablere et mere "naturligt" og afslappet forhold til døden.

Under evighedens synsvinkel synes eet at være givet: døden er uomgængelig som genstand for en eller anden kulturel praxis. Enhver kultur må på en eller anden måde forholde sig til døden, om det så sker i tavshed eller gennem en mere eller mindre påtrængende "diskurs". Men måske peger problemet med dødens uomgængelighed, og dets skærpelse idag, på en særlig europæisk måde at omgås døden. En måde, der tager form af en bestræbelse på at omgå døden og den irrationelle synthese af nødvendighed og vilkårlighed, som udgør dens dobbelte uomgængelighed.

Det forekommer værd at undersøge nærmere. Imidlertid er den kulturelle uomgængelighed af omgangen med døden mere end et simpelt *memento mori* for den der vil skrive "dødens historie": "historien" er jo trods alt en ret ny opfindelse, medens døden synes at have en anderledes fundamental, "transhistorisk", status. Man må da besinde sig: inden historien, som så gerne vil overgribe alt og alle, også underlægge sig døden som sin genstand, må historien selv betragtes i forhold til døden som kulturelt grundvilkår.

At der er en forbindelse mellem historie og død, har historiens store tænkere (f.ex. Hegel) stedse været opmærksomme på. Historien er jo det, der giver døden mening, idet ingen er døde forgæves men kun som udtryk

for "fornuftens list". Det er kun på denne baggrund, at man af og til kan tale om "meningsløse drab" (lystmord og den slags, som ikke kan legitimeres historisk/politisk). Omvendt er døden det, der giver historien mening, nemlig som overvindelsen af døden: individet død, men menneskeslægten fortsætter mod højere mål. Det er en stor trøst. Ikke uden grund vier theologerne historien stor opmærksomhed.

Historien kan således betragtes som en særlig (diskursiv) måde at omgå(s) døden, som har sin rod i den jødisk/kristne tankegang: døden kom ind i verden ved syndefaldet, som på een og samme tid markerede afslutningen på den paradisiske urtilstand og begyndelsen på historiens trælsomme vandring. Men en dag vil, ifølge denne anskuelse, historien atter ophøre til fordel for en paradisisk tilstand på et langt højere niveau. Det enkelte menneskes liv (og ikke mindst død) må følgelig ses i denne større sammenhæng, thi det er på denne scene, spørgsmålet om liv og død egentlig afgøres. Man ser, at denne forestilling optræder også i mange moderne verdensanskuelser, som forlængst har givet afkald på at være kristne.

Den der vil skrive dødens historie, må altså være opmærksom på den intime og netop derfor ikke altid udtalte forbindelse, der allerede består mellem projekt og objekt, mellem tilgang og genstand. Dødens historie berammes af kulturens forhold til døden, uomgængeligt. Det er hvad mentalitetshistorikeren Philippe Ariès erfarede efter at have forsket i døden gennem en årrække og netop nået til at påvise den moderne tabuisering af døden siden det 18. århundrede. Ariès måtte da se sig overhalet og, hvad værre er, i fare for også at blive overhørt:

"Som en sidste drejning af historiens narrehjul, var forbudet næppe blevet pålagt vore industrielle samfund, før det i sin tur blev krænk-
ket, ikke kun af en obskøn overskridelse, men af den seriøse og anerkendte diskurs af specialister i antropologi, læger, etnologer, psykologer, sociologer. Døden bliver idag så forsnakket, at jeg for min del har skyndt mig at forlade min ensomme "undergrundsvirksomhed" og lade min stemme indgå i "thanatologernes" talrige kor" (1)

At tale om døden idag, er frivilligt eller ufrivilligt at deltage i samtidens kværnen, som drukner også historikeren og hans håb om at undslippe samtiden ("parvenir à une connaissance qui échappait aux contemporains") ved at alliere sig med fortiden. - Men måske synges der en smule falsk i dette epokale kor, så der trods den toneangivende trivialitet alligevel bliver noget, der er værd at lytte efter. Noget som lader sig høre, og som f.ex. kan munde ud i et spørgsmål: hvad er det for et forbud, og hvad er det for en frigørelse, der nu igen besynges? (Hi-

storiens narrehjul ledsages i sine omdrejninger af ideologiens lirekasse).

Ariès har om ikke andet gjort forskellige erfaringer, som kan være af interesse. Således den erfaring, at genstandsfeltet for hans undersøgelse hele tiden udvidedes, som om genstanden flyttede sig, - Ariès tilskriver selv dette fænomen "dødens metafysiske natur" (2). Eller den iagttagelse, at de historiske forandringer sker så umærkeligt, at den "kollektive hukommelse" ikke har nogen fornemmelse af dem. Baggrunden for, at moderniteten kan miskende sin egen tilblivelse og tro sig i forlængelse af traditionen, hvor den bryder den, og i brud med traditionen, hvor den blot forlænger den.

Af emnets uomgængelighed tvinges historikeren til at udvide sit perspektiv til hele epoken fra kristendommens indførelse til idag. Kun over så stort et tidsstræk bliver det muligt at aftegne en "udvikling". Ikke dermed uden videre et "fremskridt", for skal man tro Ariès, er det en udvikling, som med stadigt større hast gør døden stadigt mere problematisk.

Udgangspunktet, hævder han, er en form for omgang med døden, der består i at leve med den i fredelig samexistens. Ariès taler om den "tilvante" død (la mort apprivoisée). Døden har forsåvidt altid været "naturlig": det europæiske menneske er dødeligt. (Men denne dødelighed er altid indlejret i en eskatologi, som skal gøre den omgængelig. Vi vender tilbage hertil).

På denne baggrund beskrives de vigtigste historiske forandringer indtil vor tid som individualisering, intimisering, endelig tabuisering af døden. Disse forandringer skal her kort skitseres, dels som baggrund for den moderne problematik omkring døden, dels som afsæt for et forsøg på at fremstille en "logik", en struktur af "transhistorisk" gyldighed, som sætter betingelserne for de omrokeringer, der udgør dødens historie i den vestlige verden.

En *individualisering* finder Ariès allerede i middelalderen, i forbindelse med en forskydning i den religiøse mentalitet fra opstandelsens ubekymrede perspektiv til dommens mere dystre. Det kommer til udtryk i en interesse og bekymring om eftermælet, (gen)indførelsen af gravindskrifter, testamenter m.m. Disse oprindeligt religiøse former bliver siden verdsliggjort: f.ex. kan den forestilling, at livet passerer revue i dødsøjeblikket, som idag er *locus communis*, spores til 15. århundrede, hvor den opstår i en religiøs kontekst.

Intimiseringen udspringer af de familieformer, som i det borgerlige samfund bliver normen. Den borgerlige familie er, som Ariès, Shorter (3) m.fl. har fremstillet det, ikke længere en produktions- men en reproduktionseenhed, som holdes sammen af en "følelsesøkonomi", der har erstattet tidligere tiders mere håndgribelige magtformer. Følelserne binder hinsides døden: det er baggrunden for den moderne "dødekult", den pietetsfulde pilgrimsadfærd til familiens gravsteder. Men dødsfaldet er også et rystende slag mod familiens følelsesøkonomi, således at de efterladte må frygte døden mindst lige så meget, som den der skal dø. Afhængigheden, for ikke at sige udleveretheden til familien relativiserer igen den individualiserede død, som individet bliver stadig mindre herre over.

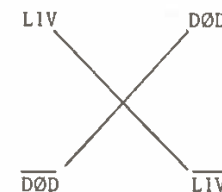
Dermed er grunden lagt til den moderne *tabuisering* af døden, der sætter sig igennem som et taleforbud dels indenfor familien, dels i offentligheden. Den døende isoleres, der gås stille med dørene; men også de sørgende efterladte rammes af tabuet: sorgen, som tidligere var et socialt påbud, er nu i den grad henvist til eenrum, at en engelsk sociolog Geoffrey Gorer (4) kunne sammenligne sørgearbejdet med masturbationen, og tale om "the Pornography of Death", - en sammenligning, som måske er sandere end han anede.

En afgørende rolle i denne udvikling spilles af *medicinen*, som i det 20. århundrede kan siges at have overtaget religionens mission som diskurs over livet og døden. Døden er stadig placeret i kødet, men ikke helt på samme måde som før. Ariès beskriver, hvorledes klinikkens gennembrud fuldender dødens udelukkelse fra det sociale rum. Den hospitaliserede død er underlagt klinikkens fungeren, som er endnu mere følsom for forstyrrelser ("støj") end familien. Der gås stille med bårerne. Dette kliniske miljøes "umenneskelighed" er det, som idag er anstødsstenen for en diskussion, der vil imødegå den totale tabuisering med en større "åbenhed" etc.

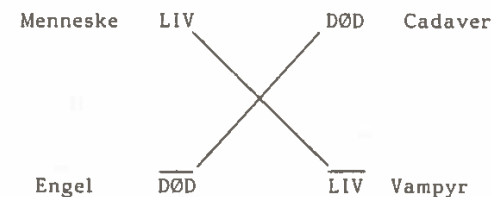
- Man kan imidlertid hævde, at medicinens fortrængning af døden er begrundet i en vis logiks nødvendighed. Fremstillingen af denne logik gør det samtidig muligt at se den strukturelle invarians, som er skelettet i den europæiske civilisations bestræbelser på at omgå døden. Medicinen er nemlig, som diskurs betragtet, ikke mindre eskatologisk end religionen.

Eskatologikkens logiske udgangspunkt er, at der er mere mellem himmel og jord end liv og død. LIV og DØD er altså nok modsætninger, men

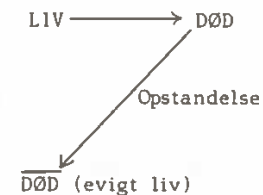
ikke kontraditoriske (absolut enten-eller), derimod kontrære (DØD falder ikke restløst sammen med ikke-LIV (LIV); *tertium datur*). Man kan da opstille de kontrære og kontradiktoriske modsætningspar i en såkaldt "logisk firkant", som betegner hele det semantiske felt, som udspændes over forskellen LIV/DØD (5):

Religionen og medicinen er da "diskurser" over denne struktur af differenser og oppositioner. I kristendommen vil strukturens investering give følgende "verdensbillede":

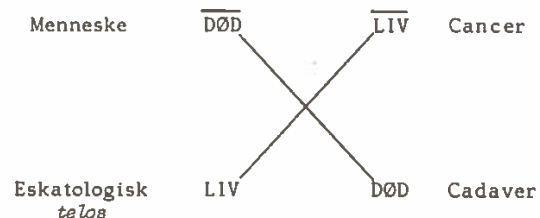
Cadaveret er kød overgivet til ormene (*CARA DATA VERMIBUS*), det er alt kødets gang. Vampyren derimod undviger denne Guds hellige og naturlige orden. *Håbet* sigter på et forløb, der gennemløber tre af positionerne under udelukkelse af den fjerde, som er ondskabens sted. Den kristnes eskatologiske forløb ser følgelig sådan ud:

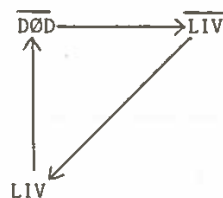
Denne eskatologik bevæger sig i "kvalitative" spring, men er til gengæld irreversibel. Medicinens derimod er kvantitativ, dens maxime er maximering af livet som sådant, i en endeløs proces, *ad infinitum*:

$$\text{Medicinsk kompetence} \rightarrow \infty \Rightarrow t_{\text{LIV}} \rightarrow \infty$$

Grundfiguren er dog stadig den samme, blot omvendt:

Medicinen siger ikke noget om livet, men blot at døden skal holdes på afstand. Mennesket er således bestemt som $\overline{\text{DØD}}$, ikke død (endnu). Men denne $\overline{\text{DØD}}$ kan når som helst slå over i et $\overline{\text{LIV}}$: mennesket er principielt sygt, døden er allerede i kroppen. Billedet af cancerpatienten, den dødssyge der dog stadig ånder, har (også ifølge Ariès) erstattet cadaveret som det skræmmende symbol på den vej, vi alle skal (hverken levende eller død, *Cadaver Non CERTus*, om man vil). LIV som den eskatologiske *telos* er kun mulig som grænseværdi, forløbet er reversibelt og må hele tiden gentages:

Det er derfor ikke uden grund, at vor tids flugt fra døden helt konkret tager form af et løb (jogging, *curriculum mortis*). Et endeløst og hvileløst løb, eftersom det, kroppen søger at undslippe, er den død, der bor i kroppen selv.

Positionen $\overline{\text{DØD}}$, som udfyldes af Cadaveret, er her den absolut ude-

lukkede (*quartum non datur*). Krematoriet som realiseringen af denne fordring er imidlertid kun en utilstrækkelig og i virkeligheden ganske utilssvarende løsning. Den radikale udelukkelse af døden vil bestå i den ubegrænsede genanvendelse af de dodes organer til transplantation. Hvor middelalderen rammede en pæl igennem liget for at holde vampyren borte, vil vor tids dissektionsknive omvendt få de enkelte organer til at gå igen, men således at den døde krops penible håndgribelighed opløses.

- Men samtidig med denne infinitte medicinsk/hygieniske diskurs' u-hæmmede vækst udover alle områder af tilværelsen, i bestræbelsen på at opspore nye patogene faktorer og eliminere dem, lyder kravet om en *anden* holdning til døden. Er dette et tegn på, at medicinen alligevel ikke egner sig som kulturbærende diskurs over livet og døden? Hvis det er tilfældet, skyldes det måske netop, at medicinen gør noget irreversibelt og kvalitativt til noget reversibelt og kvantitativt. Dermed opløses de kvalitative parametre, som giver tilværelsen mening, og råbet om døden i disse år er da et forsøg på at kalde den tabte mening frem (eller tilbage) igen.

Denne logik gentager sig regelmæssigt i nyere tid: en referent er ved at forsvinde, men netop i forsvindingens øjeblik sætter en diskurs sig igennem for at tale mere om det forsvindende end nogensinde før, idet den hævder, at der her er tale om en *undertrykkelse* og noget som må frigøres. Således kom proletarietets frigørelse på dagsorden, netop som proletariet ophørte med at eksistere som besiddelsesløs klasse. Og således kom sexualitetens frigørelse på tale, netop som sexualiteten rev sig løs og kom i fri drift og ikke længere kunne lokaliseres (jvfr. psykoanalysen). Alt blev klassekamp og alt blev sexualitet, men kun fordi ingen længere kunne udpege klasserne og kønnet.

Sexualitetens "frigørelse" kan ved sit strålende eksempel tjene som ledetråd i en analyse af den moderne diskurs om dødens frigørelse. Hvis døden, som Ariès og Gorer påstår, har afløst sexualiteten som det primære tabu, er det nærliggende at antage, at dødens "frigørelse" afløser sexualitetens (som føles udspillet).

Man vil da kunne øjne visse lighedspunkter: også dødens frigørelse, forstået som en italesættelse af døden, kan ses som en konsekvens af og ikke et brud med en bestemt magtstrategi. Hvis døden er "det andet", som den medicinske magt ikke kan underlægge sig, vil italesættelsen i det mindste kunne muliggøre den mest gnidningsløse integration af det, som ikke kan integreres. En "bevidstgørelse", som tillader den døende

at "acceptere" sin død, vil kunne sikre den "*acceptable way of dying*", som amerikanske sociologer fabler om, dvs. den død, som *omgivelserne* kan acceptere. *Moriatur in pace!*

Og også dødens frigørelse vil udspille sig i den borgerlige oplysningsformer: ligesom orgasmen blev gjort til en "menneskeret", skal døden gøres "naturlig" og "menneskelig", og denne indlysende "erkendelse" skal ligeledes begrunde en naturret, nemlig "*Retten* til en værdig død".

- På den ene side kan "dødens frigørelse" altså ses som den yderste konsekvens af den medicinske logik: målet er dødens integration (eller *Aufhebung*) i livet (jvfr. at dødsrettens centrale dokument kaldes et *livs-testamente*). På den anden side kan den ses som en *forskydning* af seksualitetens frigørelse. Eller, i en mere horribel udlægning, som sikkert kommer sandheden nærmere: som *fortsættelsen* af seksualitetens frigørelse, hvor denne slap. Blikket vendes imod døden, idet det bliver klart, at seksualiteten alligevel ikke er Sandheden om Mennesket. I det mindste synes den moderne, "hårde" pornografis opklaringsarbejde (som fulgte frigørelsen som en skygge og ofte med et betragteligt forspring) at blive ledt i den retning, og en veritabel døds-pornografi forekommer slet ikke utænkelig. Som Baudrillard skriver:

"Vor porno er endnu kun snævert defineret. Obskøniteten har en ubegrænset fremtid" (6).

Fremtiden synes i sandhed at rumme ubegrænsede muligheder. Hvad sker der mon, når om føje år selv døden er blevet trukket frem i lyset og snakket ihjel? Hvis den rastløse jagt på hemmeligheden, som har kendetegnet den vestlige kulturs epoke, ikke finder flere gravkamre at bryde op? Når alt er afsløret, er der kun eet at gøre: begynde forfra. Måske slutter dødens historie således med historiens død. Ikke dens ophør, begribeligvis, historien fortsætter som den altid har gjort; men måske vil det blive en smule tydeligere, at den fortsætter...med at gentage sig.

Noter:

- 1) Philippe Ariès: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident*, Paris 1975, p. 16.
- 2) *op.cit.* p. 12.
- 3) E. Shorter: *The Making of the Modern family*, London 1976.
- 4) Geoffery Gorer: *Death, grief and mourning in Contemporary Britain*, London 1965.
- 5) For en "definition" af den logiske firkant, se f.ex. A.J. Greimass: *Du sens*, Paris 1970.
- 6) Jean Baudrillard: *De la séduction*, Paris 1979, p. 51.